

İbn Sina'nın Bir Bilgi Kaynağı Olarak Duyulara ve Duyulur Nesnelere Epistemolojik Yaklaşımı | Sibel Dinçaslan

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2022-2023

Öz: Bilgi kaynakları içerisinde diğerlerini öncelimesi bakımından temel basamak olarak kabul edilebilecek duyular ve duyunun objeleri olarak duyulur nesneler gerek Batı felsefesinde gerek İslam felsefesinde farklı yollarla da olsa öncelikli inceleme konusu olmuştur. Sokrates sonrası dönemde filozofların psikoloji, fizyoloji ve epistemoloji bahisleri altında ele aldığı duyular ve duyulur nesnelere dair meseleler İslam felsefesinde çoğunlukla bilgi ve varlık anlayışına ilişkin problemler etrafında tartışılmıştır. Çalışmamızda sözü edilen bilgi kaynağı ve ona ilişkin nesnelerin, İslam felsefesinin kilit şahsiyetlerinden İbn Sina üzerinden nasıl bir noktaya taşındığını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Duyu, duyulur, İbn Sina, Fârâbî, epistemoloji

GİRİŞ

Filozofların bilgi bahsine yönelmeleri çok eski tarihlere dayansa da bilgi problemlerinin ortaya atılıp detaylı incelemesinin izleri Eski Yunan felsefesinde görülmektedir. [1] Bilgi bahsi altında ele alınan en önemli problemlerden biri de çalışmamızın konusunu teşkil eden duyular meselesidir. Duyular konusu felsefe tarihi eserlerinde genel olarak İlkçağ felsefesi dönemi olarak adlandırılan ve Sokrates öncesinde "doğa felsefesi" olarak adlandırılmış takriben 150-200 yıllık zaman dilimini kapsayan birinci dönem ile sofistler ve Sokrates'le başlatılan ikinci dönemde incelenmektedir. [2] İkinci dönem olarak kabul edilen Sokrates sonrası dönemde duyulara ilişkin ortaya konan birikim İslam felsefesinin bir anlamda arka planını oluşturmuştur. Bilhassa Platon ve Aristoteles'in geride bıraktıkları epistemoloji yaklaşımları İslam düşüncesinin önemli temsilcileri kabul edilen Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından oldukça özgün biçimde yorumlanmış ve İslam düşüncesinde etkilerini günümüzde bile görebildiğimiz bir hüviyete bürünmüştür. Bu sebeple bu çalışmanın hedefleri arasında İbn Sina'nın temel bilgi kaynağı olarak duyular ve duyulurlar hakkındaki yaklaşımını ele almadan önce onun epistemoloji anlayışını etkileyen filozofların temelde duyulara ilişkin temel görüşlerini ve tasniflerini belirtmeyi ve netice olarak İbn Sînâ'nın kendisine tevarüs eden geleneği de göz önünde bulundurarak bilgi kaynağı olarak duyulara ilişkin yaklaşımını ortaya koymaktır.

İbn Sînâ'nın Duyular Hakkındaki Yaklaşımının Tarihsel Arka Planı

İbn Sînâ'nın duyular ve duyulur nesnelere ilişkin görüşünü ortaya koymadan önce ilk olarak onun yaklaşımının arka planını oluşturan Aristoteles ve İslam filozoflarından Fârâbî'nin kısaca duyular hakkında benimsediği görüşüne yer vermek gerekir. Genel olarak ele alırsak Aristoteles temelde insan bedeninde bulunan beş duyuyu, [3] harici ortam üzerinden çalışan duyu kuvveleri veya özel duyular olarak belirlemiştir. Bunlar; görme, işitme, tatma, koklama, dokunmadır. Burada özel duyular derken başka bir duyu tarafından duyumsanmayı kabul etmeyen duyular kastedilmektedir. [4] Daha önce görülmemiş bir açıklama örneği olarak Aristoteles, duyuların yalnızca beş tane olduğunu vurguladıktan sonra bunlar dışında bir de ortak duyunun varlığından bahseder. Ortak duyu; hareket, durağanlık, sayı, şekil, büyüklük gibi duyuların hiçbirine özel olmayan ancak bütün duyulara ortak olan duyulurları algılar. [5]

Diğer etkili filozof Fârâbî ise esasen bilgiyi çeşitli psikolojik- fizyolojik süreçlerle zihinde meydana gelen bir olgu olarak değerlendirmiştir. [6] Dolayısıyla bilgi bahsi ve özelde duyular meselesi Fârâbî'de Aristoteles ile benzer şekilde nefis teorisi başlığı altında incelenmiştir. Zira Fârâbî bilgi kaynaklarından ilki kabul ettiği duyuları temelde nefsin kuvvetlerinden biri olarak görmektedir. [7] Ona göre insanda vücut bulan nefsin bitkisel, hayvanî ve insanî çeşidi olup [8] bu kuvvetler sırasıyla; beslenme, duyumsama, tahayyül, nâtık ve isteme gücüdür. [9] Fârâbî'yi de dahil ederek şunu söyleyebiliriz ki İslam filozoflarının nefsi temelde üç kuvve olarak belirlemelerinde esasen İlkçağ filozoflarının ve bu bakış açısını devam ettiren Aristoteles'in etkisi

bulunmaktadır. [10]

Fârâbî'de duyum hadisesi, duyulur nesnelerin bedendeki organlarda meydana getirdikleri izlenimlerin (rusûm) birbiriyle birleştirilmesi yoluyla meydana gelmektedir. Bunun neticesinde duyulur nesneye dair zihinde iyi veya kötü yönde hükümlere ulaşılır. [11] Duyumsama kuvveti sıcaklık-soğukluk gibi dokunulur nesneleri, tatları, kokuları, sesleri, renk ve ışık gibi görülebilen nesneleri algılar. Fârâbî aslına bakılırsa dış dünyadaki nesnelere karşı ilk izlenimlerin ancak duyular yoluyla oluştuğu kanaatindedir. Öyleyse duyular aracılığıyla nefsimizde şekil bulan izlenimler söz konusu duyulur nesne ortadan kalktığı zaman tahayyül kuvveti ile muhafaza edilmektedir. Tahayyül kuvveti ise duyulurları birbiriyle birleştirme veya birbirinden ayırma görevi görmektedir. Bu birleştirme ve ayırmaların bazıları doğru bazıları ise yanlış olur. Bilginin elde edilmesinde sadece duyum ve tahayyül aşamaları duyulur nesneler ile ilgiliyken son aşama olan nâtık kuvvet ise makulât hakkında hükümler elde etmeye yöneliktir. Sözelimi Fârâbî'ye göre söz konusu nâtık kuvvet güzel ve çirkin ayırt eden, sanat ve bilim elde etmeyi sağlayan yetidir. [12]

İbn Sînâ'da Bilgi Kaynağı Olarak Duyu ve Duyulur Nesneler

İbn Sînâ'ya dönecek olursak o da temelde Aristoteles ve Fârâbî'de olduğu gibi duyular bahsini nefis teorisi bağlamında ele almış olup eserlerinin psikoloji ve fizyoloji bahislerinde konu edinmiştir. [13] Dolayısıyla onun duyular hakkındaki görüşünü ortaya koymadan önce genel hatlarıyla nefis teorisine bakmak gerekir.

İbn Sînâ'nın nefis teorisi esasen birçok yönden olduğu gibi yöntem açısından da Aristoteles'i takip etmektedir. [14] İbn Sînâ en temelde nefsin kuvvelerini nebâtî, hayvanî ve insanî olmak üzere üçe ayırmaktadır. Aristoteles'in nefis taksiminde olduğu gibi en alt basamakta yer alan bitkisel nefis; üreme, beslenme ve büyüme güçlerine sahiptir. Hayvanî nefsin; cüzîyyatı idrak etme [15] ve hareket, insanî nefsin ise akıl yürütme ve olguları bütüncül olarak anlama güçleri bulunmaktadır. [16] O halde İbn Sînâ'nın nefis tasnifinde duyum gücü nihayetinde hayvanî nefsin fiilleri arasında yer almaktadır.

Akabinde İbn Sînâ Aristoteles'te olmayan bir tasnife giderek duyum gücünü de kendi içinde dış duyular ve iç duyular gücü olmak üzere iki kısma ayırır. [17] İbn Sînâ, beş veya sekiz tane dış duyunun varlığından bahsetmektedir. Bunlar görme, işitme, koklama, tatma ve dört kuvveyi içinde barındıran dokunma duyusudur. Ancak ona göre bu dört kuvvenin tümü bir organda toplandığı için tek bir duyu sanısını verir. Bu duyular sıcaklık-soğukluğu ayırt eden, kuru ve yaş olanı ayırt eden, katı ve yumuşak olanı ayırt eden, son olarak pürüzlü ile pürüzsüz olanı ayırt eden kuvvelerdir. [18] İç duyular ise ortak duyu (hiss-i müsterek), hayal, mütefekkiye/mütehayyile, vehim, hâfıza (mütezekkiye) olmak üzere beşe ayrılmaktadır. [19]

İbn Sînâ dış duyulardan dokunma duyusunu Aristoteles ile benzer şekilde canlıların kendisiyle canlılık sahibi olduğu ilk ve tek duyu olarak kabul etmiştir. Bu sebeple tüm duyu organları içinde zorunlu olarak bulunması gereken tek duyu da dokunmadır. [20] Dokunma duyusu beden derisine ve etine büsbütün yayılmış olup buradaki sinirler duyulur nesnelerle temas etmek suretiyle algıyı sağlamaktadır. Bu temas sinirlerde yapı olarak bir tür değişikliğe yol açar. [21] Söz konusu duyulur nesneler sıcaklık- soğukluk, yaşlılık-kuruluk, pürüzlük-pürüzsüzlük, ağırlık-hafiflik gibi şeylerdir.

İbn Sînâ'nın tasnifindeki dış duyu güçlerinden diğeri görme duyusu ışık, şeffaflık ve renk etkenleriyle sıkı bir ilişki içerisinde gerçekleşmektedir. [22] Görme duyusu İbn Sînâ'ya göre ışığın nesneleri aydınlatması sonucu suretin gözde oluşmasıyla meydana gelmektedir. Buna göre görme organı nemli tabakaya yansıyan renkli nesnelerin suretlerini algılamaktadır. [23] Gözde oluşan bu suretler ise görme duyusunun nesnesi yani duyulurlara ait renklerdir. [24]

Diğer bir duyu olan tatma duyusuna gelince o dokunma duyusunun bir türü olup ıslaklık veya tükürsü bir nemlilik yoluyla nesnelerdeki tatları algılamaktadır. [25] Yine koklama duyusu ise kendisinde koku bulunmayan hava yoluyla kokuları koku organı buruna ulaştırmak suretiyle gerçekleşir. [26] Son olarak dış duyulardan işitme duyusu İbn Sînâ'ya göre sesin çarpma sonucu titreşim oluşturduktan sonra kulağa iletilmesi yoluyla

oluşmaktadır. [27]

Netice olarak detaylı olarak incelendiğinde İbn Sînâ'nın dış duyular hakkındaki açıklamalarının Aristoteles'in gerek yapmış olduğu tasniften gerek açıklamalarından çok farklı olmadığı görülecektir. Çünkü her iki filozof da duyulurların suretlerini duyu organlarına yönlendirerek bu organlarda bir tür etki meydana getirdiğini ve sonrasında bu yolla duyumu gerçekleştirdiklerini ifade etmiş olmaktadır. [28] Bu bağlamda duyumsamada bir çeşit edilginlik (infial) olduğu için araçlar konumunda olan bu duyu organlarına mutlak surette ihtiyaç vardır. Diğer taraftan İbn Sînâ idrak kavramıyla ifade ettiği duyu yetisini, duyulur nesnenin herhangi bir yönden sûretinin alınması olarak da tanımlamıştır. [29] Buna göre duyum esasen bu organlar ve araçlar yoluyla duyulurların suretlerini soyutlayıp (tecrit) duyulurun benzerine dönüşmesi manasındadır. [30] Duyulur olan maddî ise bu durumda duyumsama, nesnenin suretinin maddî yönlerinden soyutlanarak alınması anlamındadır. Söz konusu suretlerin soyutlanması ise iki farklı şekilde tahakkuk etmektedir: Duyulur nesnenin sureti, maddî ilişkilerinin ya tamamından ya da bazı ilişkilerinden soyutlanarak alınır. [31] Diğer bir deyişle nesneler tam soyutlanma ve kısmî soyutlanma şeklinde duyumsanmaktadır. İbn Sînâ ayrıca duyum esnasında duyulur nesnenin suretinin maddî eklentileriyle (قحاولل) birlikte ve belli bir orana göre alındığını ifade eder. Madde ve suret arasındaki bu oran bozulursa duyum da gerçekleşemez. Nitekim duyular, duyulur nesnenin suretini maddî eklentilerinin tamamından soyutlayamaz. Bunun sebebi ise maddenin kendisi ortadan kalktığı zaman sureti de sabit kalamadığı için duyu güçlerinin maddî duyulura ihtiyacı olmasıdır. [32]

İbn Sînâ'da duyulur suretlerin soyutlanması ise ortaya koyduğu iç duyular teorisiyle sağlanmaktadır. Ona göre iç duyu güçlerinin bir kısmı duyulurların suretlerini algılarken bir kısmı manalarını algılama işlevi görürler. Suretlerin algılanması dış ve iç duyuların birlikte duyumsaması ile olur. Ancak bu sırada dış duyu güçleri iç duyuların algısını öncelemeaktadır. Mana ise bunun aksine dış duyular tarafından algılanmaksızın idrak edilmektedir. Koyunun kurt hakkında zıt bir manayı algılayıp kaçması buna örnek olarak verilebilir. [33]

İbn Sînâ'ya göre iç duyulardan ilki ortak duyu (hiss-i müşterek), beş duyuda ortaya çıkan suretlerin tamamını kabul etmektedir. [34] Ortak duyu sadece ortak duyulurlara değil, aynı zamanda tüm özel duyulurları da algılamaktadır. Bu duyu sayesinde örneğin renkli nesneler ile dokunulur nesneleri ayırt edebilmek mümkündür. [35] Başka bir ifadeyle ortak duyunun özel ve ortak duyulurların ayırt edilmesi, bunların bir arada tutulması ve bir tür çağrışıma yol açması gibi üç işlevi bulunmaktadır. [36] İbn Sînâ'ya göre ortak duyunun beş duyu aracılığıyla aldığı izlenimleri, nesnelerin ortadan kalkması halinde muhafaza eden diğer iç duyu ise hayal gücüdür. [37] İbn Sînâ'ya göre ortak duyu ile hayal gücü aralarındaki sıkı ilişkileri sebebiyle tek kuvve gibidirler. [38] Hayal gücünün depoladığı bu duyulurların suretleri ve anlamları sonraki aşamada mütehayyile/ mütefekkiye gücü tarafından birbiriyle birleştirilir veya ayrıştırılır. Bu işlemi akıl yaptığında buna müfekkiye, hayvanî güç kullandığında ise mütehayyile denilmektedir. [39]

İbn Sînâ sonraki aşamada tikel duyulurların duyular tarafından algılanamayan manalarının iç duyulardan vehim gücü tarafından algılandığını ifade etmektedir. [40] Öyleyse burada vehim gücünün, duyuların yapamayacağı bir işlevi söz konusudur. Örneğin sarı renkte bir nesne görünce onun bal olduğu sonucuna varılması denilebilir. Zira bal ve tatlılığın her ikisi de duyulur şeyler olmalarına rağmen elde edilen yargı duyulur değildir. [41] Son olarak vehmin tikel duyulurlarda algıladığı bu duyulur olmayan anlamların muhafaza edilmesi ise hafızanın işlevidir. [42] Hayal gücünün ortak duyudan aldığı suretleri depolaması ile hatıranın vehimden aldığı tikel anlamları saklaması birbiriyle benzer ilişkilerdir. Hayal gücünde olduğu gibi hafızanın da herhangi bir akıl yürütmesi ve yargıda bulunması söz konusu değildir. [43]

İbn Sînâ duyular tarafından algılanan iki tür duyulur kabul etmiştir. Bunlar Aristoteles'in de belirlediği özel ve ortak duyulurlardır. Özel duyulurlar rengin görme duyusuna, sesin işitme duyusuna yönelik olması gibi sadece bir duyu tarafından algılanabilen duyulurlardır. Ortak duyulurlar ise birden fazla duyu organı yoluyla algılanan hareket-sükûn, şekil, sayı gibi niteliklerdir. [44] İbn Sînâ duyu yoluyla elde edilen bütün önermeleri yakîniyyât kabul etmektedir. [45] Çünkü duyulurları doğrulamak için başka bir aracıya gerek yoktur, aksine duyu bilgisinin kendisi doğru bilgiye götürmede bir araç konumundadır. [46]

Anlaşıldığı üzere duyum faaliyeti İbn Sînâ'da ilk olarak hayvanî nefse ait dış duyular aracılığıyla başlayıp ve aşamalar halinde iç duyularla devam ederek gerçekleşmektedir. Her bir aşamada derece derece yükselerek nihayetinde insanî nefste aklî kavramların elde edilmesiyle en üst dereceye ulaşılmaktadır. [47] Zira duyum her ne kadar iç duyu güçlerinde soyutlama işlemini daha üst düzeyde sürdürse de suretin maddî eklentilerinden büsbütün soyutlanmasını sağlayamamaktadır. Sözelimi soyutlamanın en üst seviyesi aklî idrakte gerçekleşebilmektedir. [48] Bu sebeple Aristoteles'in de ifade ettiği gibi duyular akıl gücüne nazaran her zaman dışarıdan bir duyulur nesnenin hazır bulunmasına ihtiyaç duymaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmet Kamil Cihan, "İbn Sînâ'nın Bilgi Teorisine Genel Bir Bakış", Bilimname II , 2003/2.

A. Kadir Çüçen, Bilgi Felsefesi , İkinci Basım, Bursa: Asa Yayınları, 2005.

Aristoteles, On Sense and Sensible , (çev.) J. I. Beare.

Aristoteles, Ruh Üzerine , (çev.) Ömer Aygün-Y. Gurur Sev, Birinci Basım, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.

Ebu Nasr el-Fârâbî, İdeal Devlet "el-Medînetü'l-Fâzıla", (çev.) Ahmet Arslan, Birinci Basım, Ankara: Vadi Yayınları.

E. Burak Şaman, "Aristoteles'te ve İbn-i Sînâ'da His ve İdrak", Kutadgu Bilig/ Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, (Haziran:2017).

Fârâbî, İhsâu'l-Ulum, (çev.) Ahmet Arslan, Üçüncü Basım, Ankara: Divan Kitap, 2011.

İbn Sînâ, Uyunü'l-Hikme , thk. Abdurrahman Bedevi, Kuveyt- Vekaletü'l-Matbuat, 1980.

İbn Sînâ, en-Nefs min kitabi's-Şifâ, (thk.) Hasan Hasanzâde Âmulî, Kum-Müessese-i Bustân-ı Kitâb, 1437/1395.

İbn Sînâ, en-Necât "Felsefenin Temel Konuları", çev. Kübra Şenel, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul: 2018.

Kemal Göz, "İbn Sînâ Düşüncesinde Ortak Duyu (Hiss-i Müşterek) Kavramı", PAU İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 5, sayı:10, (Güz 2018).

Mehmet Dağ, "İbn-i Sînâ'nın Bilgi Kuramı Üzerine Bazı Notlar ", Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrunî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri , Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:42, 1990.

Muhittin Macit, "Aristoteles ve İbn Sînâ'da Nefs-Beden İlişkisi Problemi ve Modern Zihin Felsefesindeki Bazı Yansımaları", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:26, (2004/1).

Murat Baç, Epistemoloji , (edt.) Demet Taşdelen, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

Yaşar Aydın, " Fârâbî'nin Bilgi Anlayışına Genel Bir Bakış ", Bilimname: Düşünce Platformu , cilt: II, sayı:4, 2004.

[1] Murat Baç, Epistemoloji , (edt.) Demet Taşdelen, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 32. [2] A. Kadir Çüçen, Bilgi Felsefesi , İkinci Basım, Bursa: Asa Yayınları, 2005, s. 28. [3] Aristoteles, On Sense and Sensible , (çev.) J. I. Beare, s. 4. [4] Aristoteles, Ruh Üzerine , (çev.) Ömer Aygün-Y. Gurur Sev, Birinci Basım, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018, s. 121. [5] Aristoteles, a.g.e. , s. 123,163. [6] Yaşar Aydın, " Fârâbî'nin Bilgi Anlayışına Genel Bir Bakış ", Bilimname: Düşünce Platformu , cilt: II, sayı:4, 2004, 5-16, s.62. [7] Ebu Nasr el-Fârâbî, İdeal Devlet "el-Medînetü'l-Fâzıla", (çev.) Ahmet Arslan, Birinci Basım, Ankara: Vadi Yayınları, s. 76. [8] Fârâbî, İhsâu'l-Ulum, (çev.) Ahmet Arslan, Üçüncü Basım, Ankara: Divan Kitap, 2011, s. 98. [9] Fârâbî, İdeal Devlet "el-Medînetü'l-Fâzıla, s. 75-79. [10] Kemal Göz, "İbn Sînâ Düşüncesinde Ortak Duyu (Hiss-i

Müşterek) Kavramı", PAU İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 5, sayı:10, (Güz 2018), s. 312. [11] Fârâbî, İdeal Devlet "el-Medînetü'l-Fâzıla, s. 87-76. [12] Fârâbî, a.g.e. , s. 75-76, 87. [13] Mehmet Dağ, "İbn-i Sînâ'nın Bilgi Kuramı Üzerine Bazı Notlar ", Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrunî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri , Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:42, 1990, 153-161, s.154. [14] Muhittin Macit, "Aristoteles ve İbn Sînâ'da Nefs-Beden İlişkisi Problemi ve Modern Zihin Felsefesindeki Bazı Yansımaları", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:26, (2004/1), s. 72. [15] İbn Sînâ, Aristoteles'in kullandığı hissetme kavramı yerine anlam genişliğine giderek duyu anlamında idrak sözcüğünü kullanmıştır. (Bkz: E. Burak Şaman, "Aristoteles'te ve İbn-i Sînâ'da His ve İdrak", s. 430) Çalışmamızın devamında kavram karışıklığı olmaması adına idrak yerine duyu karşılığını kullanmak isabetli olacaktır. [16] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabî's-Şifâ, (thk.) Hasan Hasanzâde Âmulî, Kum-Müessesesi-i Bustân-ı Kitâb, 1437/1395, s. 53. [17] İbn Sînâ, en-Necât "Felsefenin Temel Konuları", çev. Kübra Şenel, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul: 2018, s. 164; E. Burak Şaman, "Aristoteles'te ve İbn-i Sînâ'da His ve İdrak", s. 430. [18] İbn Sînâ, en-Necât, s. 164. [19] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 167-168. [20] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabî's-Şifâ, s. 89-90, İbn Sînâ bazen tat alma duyusunu beslenmeyi sağlaması bakımından dokunma duyusu gibi zorunlu duyulardan kabul etmiştir. Bkz: İbn Sînâ, en-Necât, s. 168. [21] İbn Sînâ, en-Necât, s. 164. [22] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabî's-Şifâ, s. 91-96. [23] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 121. [24] İbn Sînâ, en-Necât, s. 164. [25] İbn Sînâ, Uyunü'l-Hikme , thk. Abdurrahman Bedevi, Kuveyt- Vekaletü'l-Matbuat, 1980, s. 36. [26] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabî's-Şifâ, s. 100. [27] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 103-105. [28] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabî's-Şifâ, s. 108-109. [29] İbn Sînâ, en-Necât, s. 165. [30] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 78. [31] Mehmet Dağ, "İbn-i Sînâ'nın Bilgi Kuramı Üzerine Bazı Notlar ", s. 448. [32] İbn Sînâ, en-Necât, s. 78. [33] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 79. [34] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 166-167. [35] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabî's-Şifâ, s. 58. [36] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 215. [37] Dağ, "İbn-i Sînâ'nın Bilgi Kuramı Üzerine Bazı Notlar ", s. 451-452. [38] Dağ, a.g.m. , s. 452. [39] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabî's-Şifâ, s. 217. [40] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 218. [41] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 218. [42] Mehmet Dağ, a.g.m. , s. 458. [43] Dağ, a.g.m. , s. 460. [44] Dağ, a.g.m. , s. 460-461. [45] Ahmet Kamil Cihan, "İbn Sînâ'nın Bilgi Teorisine Genel Bir Bakış", Bilimname II , 2003/2, s. 107-108. [46] İbn Sînâ, en-Necât, s. 74. [47] Ahmet Kamil Cihan, "İbn Sînâ'nın Bilgi Teorisine Genel Bir Bakış", s. 108. [48] Dağ, "İbn-i Sînâ'nın Bilgi Kuramı Üzerine Bazı Notlar ", s. 462.

[1] Murat Baç, Epistemoloji , (edt.) Demet Taşdelen, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 32.

[2] A. Kadir Çüçen, Bilgi Felsefesi , İkinci Basım, Bursa: Asa Yayınları, 2005, s. 28.

[3] Aristoteles, On Sense and Sensible , (çev.) J. I. Beare, s. 4.

[4] Aristoteles, Ruh Üzerine , (çev.) Ömer Aygün-Y. Gurur Sev, Birinci Basım, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018, s. 121.

[5] Aristoteles, a.g.e. , s. 123,163.

[6] Yaşar Aydın, " Fârâbî'nin Bilgi Anlayışına Genel Bir Bakış ", Bilimname: Düşünce Platformu , cilt: II, sayı:4, 2004, 5-16, s.62.

[7] Ebu Nasr el-Fârâbî, İdeal Devlet "el-Medînetü'l-Fâzıla", (çev.) Ahmet Arslan, Birinci Basım, Ankara: Vadi Yayınları, s. 76.

[8] Fârâbî, İhsâu'l-Ulum, (çev.) Ahmet Arslan, Üçüncü Basım, Ankara: Divan Kitap, 2011, s. 98.

[9] Fârâbî, İdeal Devlet "el-Medînetü'l-Fâzıla, s. 75-79.

[10] Kemal Göz, "İbn Sînâ Düşüncesinde Ortak Duyu (Hiss-i Müşterek) Kavramı", PAU İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 5, sayı:10, (Güz 2018), s. 312.

[11] Fârâbî, İdeal Devlet "el-Medînetü'l-Fâzıla, s. 87-76.

[12] Fârâbî, a.g.e. , s. 75-76, 87.

[13] Mehmet Dağ, "İbn-i Sînâ'nın Bilgi Kuramı Üzerine Bazı Notlar ", Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrunî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri , Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:42, 1990, 153-161, s.154.

[14] Muhittin Macit, "Aristoteles ve İbn Sînâ'da Nefs-Beden İlişkisi Problemi ve Modern Zihin Felsefesindeki Bazı Yansımaları", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:26, (2004/1), s. 72.

[15] İbn Sînâ, Aristoteles'in kullandığı hissetme kavramı yerine anlam genişliğine giderek duyu anlamında idrak sözcüğünü kullanmıştır. (Bkz: E. Burak Şaman, "Aristoteles'te ve İbn-i Sînâ'da His ve İdrak", s. 430) Çalışmamızın devamında kavram karışıklığı olmaması adına idrak yerine duyu karşılığını kullanmak isabetli olacaktır.

[16] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabi's-Şifâ, (thk.) Hasan Hasanzâde Âmulî, Kum-Müessese-i Bustân-ı Kitâb, 1437/1395, s. 53.

[17] İbn Sînâ, en-Necât "Felsefenin Temel Konuları", çev. Kübra Şenel, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul: 2018, s. 164; E. Burak Şaman, "Aristoteles'te ve İbn-i Sînâ'da His ve İdrak", s. 430.

[18] İbn Sînâ, en-Necât, s. 164.

[19] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 167-168.

[20] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabi's-Şifâ, s. 89-90, İbn Sînâ bazen tat alma duyusunu beslenmeyi sağlaması bakımından dokunma duyusu gibi zorunlu duyulardan kabul etmiştir. Bkz: İbn Sînâ, en-Necât, s. 168.

[21] İbn Sînâ, en-Necât, s. 164.

[22] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabi's-Şifâ, s. 91-96.

[23] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 121.

[24] İbn Sînâ, en-Necât, s. 164.

[25] İbn Sînâ, Uyunü'l-Hikme , thk. Abdurrahman Bedevi, Kuveyt- Vekaletü'l-Matbuat, 1980, s. 36.

[26] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabi's-Şifâ, s. 100.

[27] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 103-105.

[28] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabi's-Şifâ, s. 108-109.

[29] İbn Sînâ, en-Necât, s. 165.

[30] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 78.

[31] Mehmet Dağ, "İbn-i Sînâ'nın Bilgi Kuramı Üzerine Bazı Notlar ", s. 448.

[32] İbn Sînâ, en-Necât, s. 78.

[33] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 79.

[34] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 166-167.

[35] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabi's-Şifâ, s. 58.

[36] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 215.

[37] Dağ, "İbn-i Sînâ'nın Bilgi Kuramı Üzerine Bazı Notlar ", s. 451-452.

- [38] Dağ, a.g.m. , s. 452.
- [39] İbn Sînâ, en-Nefs min kitabi's-Şifâ, s. 217.
- [40] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 218.
- [41] İbn Sînâ, a.g.e. , s. 218.
- [42] Mehmet Dağ, a.g.m. , s. 458.
- [43] Dağ, a.g.m. , s. 460.
- [44] Dağ, a.g.m. , s. 460-461.
- [45] Ahmet Kamil Cihan, "İbn Sînâ'nın Bilgi Teorisine Genel Bir Bakış", Bilimname II , 2003/2, s. 107-108.
- [46] İbn Sînâ, en-Necât, s. 74.
- [47] Ahmet Kamil Cihan, "İbn Sînâ'nın Bilgi Teorisine Genel Bir Bakış", s. 108.
- [48] Dağ, "İbn-i Sînâ'nın Bilgi Kuramı Üzerine Bazı Notlar ", s. 462.